

I. RECENZJE, NOTY BIBLIOGRAFICZNE I Dyskusje

DOROTA CZYKIER-WIERZBA

RECENZJA KSIĄŻKI ANNY MATUSZCZAK PT.:

ZRÓŻNICOWANIE ROZWOJU ROLNICTWA W REGIONACH UNII EUROPEJSKIEJ W ASPEKCIE JEGO ZRÓWNOWAŻENIA

WYDAWNICTWO NAUKOWE PWN, WARSZAWA 2013, S. 363.

W recenzowanej książce podjęty został aktualny i ważny, zarówno z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia problem badawczy dotyczący zróżnicowania rozwoju rolnictwa w regionach Unii Europejskiej w aspekcie jego zrównoważenia.

Wiele prac zostało, jak dotychczas, napisanych na temat rozwoju rolnictwa w Unii Europejskiej. W pracach tych analizowana była problematyka rolnictwa z różnych punktów widzenia. Według mego stanu wiedzy brak jest natomiast w polskiej literaturze ekonomicznej publikacji, w których rozpatrywana byłaby w tak wnikliwy, kompleksowy i kompetentny sposób problematyka zróżnicowania rozwoju rolnictwa w regionach UE w aspekcie jego zrównoważenia. Stąd recenzowana praca wypełnia, w moim przekonaniu, z powodzeniem istniejącą w tym zakresie lukę oraz wnosi cenny wkład w pogłębienie wiedzy z zakresu tej istotnej problematyki.

Recenzowana książka składa się ze wstępu, siedmiu rozdziałów, tworzących spójną i logiczną całość oraz kończących się podsumowaniem, a także zakończenia, bibliografii i aneksu.

Wprowadzenie do rozważań zawartych w dalszej części pracy stanowi rozdział I zatytułowany: *Metodyczne podstawy badań*. W rozdziale tym przedstawiony został cel główny pracy, cele szczegółowe i hipotezy badawcze. Wyjaśniona została istota regionu oraz łądów: ekonomicznego, społecznego i środowiskowego. Omówione zostały także, w sposób dogłębny, etapy postępowania badawczego. Do przeprowadzenia zaprezentowanych w książce wyników badań wykorzystane zostały prawidłowo dobrane metody badawcze. Ich zastosowanie umożliwiło realizację głównego celu pracy, celów szczegółowych oraz weryfikację hipotez.

Badaniami w książce objęto 122 regiony UE-25, a zakres czasowy badań obejmuje lata 2007–2009.

Głównym celem opiniowanej publikacji jest, jak wynika z rozdziału I: *Identyfikacja podobieństw i różnic w rozwoju rolnictwa w regionach FADN UE, uwzględniająca również typy produkcyjne gospodarstw rolnych oraz projekcja w zakresie instrumentów WPR nakierowanych na perspektywę wyrównywania poziomu rozwoju rolnictwa* (s. 15).

Dla zrealizowania celu głównego pracy sformułowanych zostało siedem celów szczegółowych.

W nawiązaniu do celu głównego oraz celów szczegółowych sformułowane zostały trzy hipotezy badawcze:

- *współczesna kwestia agrarna, w którą wpisują się sprzeczne wobec siebie dylematy ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, rodzi problem braku wewnętrznej spójności,*
- *wobec niezrównoważenia rolnictwa łagodzenie tych sprzeczności, poprzez prowadzoną politykę rolną, jest warunkiem osiągnięcia spójności między ładem ekonomicznym, społecznym i środowiskowym,*
- *proces równoważenia nie przebiega jednakowo, gdyż jest uzależniony od zróżnicowanej alokacji i efektywności zasobów wytwórczych zaangażowanych w rolnictwie regionów UE. Determinuje to różne ścieżki wyrównywania rozwoju rolnictwa, a w konsekwencji integralność ładów: ekonomicznego, społecznego i środowiskowego* (s. 16).

W rozdziale II pt.: *Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju rolnictwa w teorii ekonomii* dr A. Matuszczak rozpoczyna rozważania od przedstawienia funkcjonujących w ekonomii definicji równowagi, w ujęciu statycznym i dynamicznym. Kolejnym zagadnieniem omawianym bardzo szeroko w tym rozdziale jest zrównoważony rozwój. Przedstawiona została geneza i definicje zrównoważonego rozwoju. Ponadto Autorka zwróciła uwagę na interdyscyplinarny charakter (s. 72) oraz „pojemność” definicji zrównoważonego rozwoju (s. 73).

W odniesieniu natomiast do rolnictwa występują, jak wynika z paragrafu 2.4, liczne koncepcje zrównoważonego rozwoju. W związku z tym dr A. Matuszczak dokonała przeglądu funkcjonujących w literaturze poglądów na tę kwestię różnych szkół ekonomicznych. Warto, jak sądzę, podkreślić, że Autorka nie ograniczyła się jednak tylko do prezentacji poglądów tych szkół, ale w zakończeniu tego rozdziału zaprezentowała własną koncepcję zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do rolnictwa, składającą się z triady celów, tj. celu ekonomicznego, społecznego i środowiskowego. Koncepcja ta posiada nie tylko istotny walor teoretyczny, lecz także okazała się przydatna w przeprowadzonych w dalszych rozdziałach książki badaniach empirycznych.

Przedmiotem rozważań w następnym, III rozdziale publikacji jest zrównoważony rozwój rolnictwa w UE w warunkach wyzwań globalnych i postępującej integracji. W początkowym fragmencie tego rozdziału poruszona została problematyka globalizacji oraz jej negatywne skutki dla rozwoju współczesnego rolnictwa. Doświadczenia UE wskazują jednak, jak słusznie stwierdza dr A. Matuszczak, że czynnikiem, który może ograniczyć negatywne skutki globalizacji jest integra-

cja regionalna, która jest po części komplementarna, ale i substytucyjna wobec procesów globalizacji (s. 101).

Warto, jak sądzę podkreślić, że w Europie proces integracji rozpoczął się z chwilą utworzenia Traktatem Rzymskim Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG). W Traktacie znalazł się zapis o konieczności prowadzenia w EWG Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Stąd była ona pierwszą polityką uruchomioną w EWG. Od momentu jej wprowadzenia minęło więc już ponad 50 lat.

W ostatniej części rozdziału III (paragraf 3.4) przedstawiona została, w sposób syntetyczny ewolucja WPR. W paragrafie tym Autorka nie ograniczyła się tylko i wyłącznie do omówienia, w sposób syntetyczny, kolejnych modyfikacji tej polityki, ale zaprezentowała również wpływ stosowanych w ramach tej polityki instrumentów na kształtowanie się zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Poruszony został także istotny problem przyszłości WPR. W związku z tym postawione zostały ważne dla przyszłości tej polityki pytania: *Jak istniejące dziś instrumenty modelować, by stymulowały one rolnictwo europejskie do realizacji ładu ekonomicznego, społecznego i środowiskowego?* (s. 108) oraz *Czy zadania stojące przed WPR uda się realizować w oparciu o kryteria efektywności ekonomicznej, przy zachowaniu równowagi na poziomie społecznym i środowiskowym?* (s. 111).

Warto, jak sądzę podkreślić, że w recenzowanej pracy rozdziały I-III mają charakter teoretyczny. Stanowią one bardzo dobre wprowadzenie do rozważań zawartych w dalszej empirycznej części rozprawy (rozdziały IV-VII). Do przygotowania tych trzech pierwszych rozdziałów dr A. Matuszczak wykorzystwała bardzo bogatą, prawidłowo dobraną i aktualną literaturę krajową i zagraniczną.

Celem badań zawartych w rozdziale IV pt.: *Zróżnicowanie rozwoju regionów w UE-25 jako przesłanka heterogenności rolnictwa europejskiego* była syntetyczna ocena poziomu rozwoju regionów UE-25 oraz ocena przeprowadzona na dwóch płaszczyznach, tj. ekonomicznej i społecznej. W przypadku płaszczyzny ekonomicznej analizą objęto: kapitał materialny oraz innowacje i technologie w 5-ciu klasach regionów. Z kolei w płaszczyźnie społecznej przedmiotem badań były: kapitał ludzki i kapitał społeczny w wyodrębnionych 5-ciu klasach regionów.

Wykorzystanie prawidłowo dobranych danych pozwoliło na ustalenie zróżnicowania regionów UE-25 pod względem zaangażowania w produkcję rolną czynników produkcji oraz wskazanie, które z badanych czynników i w jakim stopniu wywierają wpływ na rozwój regionów mierzony PKB per capita.

W końcowej części rozdziału przedstawione zostały zależności pomiędzy ogólnym poziomem rozwoju regionów w UE-25, a ich rolnictwem, ze szczególnym uwzględnieniem dochodów osiągniętych w sektorze rolnym.

Rozwinięcie badań zaprezentowanych w rozdziale IV stanowią, zamieszczone w rozdziale V zatytułowanym: *Heterogeniczność zasobowo-produkcyjna rolnictwa w regionach UE-25 ze względu na typy produkcyjne gospodarstw*, wyniki dotyczące zróżnicowania zasobowo-produkcyjnego rolnictwa w regionach UE-25, czyli w zakresie posiadanych czynników wytwórczych, tj.: pracy, ziemi, kapitału oraz ich efektywności, ze względu na typy produkcyjne gospodarstw rolnych.

W rozdziale tym badane gospodarstwa pogrupowane zostały, ze względu na uwarunkowania ekonomiczno-produkcyjne, na odrębne klasy skupień regionów.

Na początku rozdziału V analizą objęte zostały czynniki wytwórcze i ich efektywność w gospodarstwach zajmujących się produkcją roślinną, w tym: uprawami polowymi, ogrodnictwem, uprawą winorośli oraz specjalizujące się w uprawach trwałych. W II części rozdziału V zaprezentowane zostały wyniki podobnych, jak w przypadku gospodarstw roślinnych badań, przeprowadzonych wśród gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą. Odrębną analizą objęto w tym rozdziale gospodarstwa wielokierunkowe.

Uzyskane wyniki badań pozwoliły następnie na ustalenie podobieństw oraz różnic związanych z zaangażowaniem struktur zasobowo-produkcyjnych w analizowanych typach produkcyjnych gospodarstw, a także określenie specjalizacji regionów przy uwzględnieniu czynników dochodowo-produkcyjnych.

Pogłębienie badań zaprezentowanych w rozdziałach IV i V zawiera rozdział VI zatytułowany: *Zróżnicowanie rolnictwa w skali regionalnej ze względu na siłę ekonomiczną gospodarstw rolnych*. W rozdziale tym zamieszczone zostały wyniki, przeprowadzonych przez dr A. Matuszczak analiz, dotyczących zróżnicowania zasobowo-produkcyjnego gospodarstw rolnych różnej wielkości ekonomicznej w regionach UE-25.

Stąd badaniami objęte zostały gospodarstwa małe, które dla celów analizy ujęte zostały w trzech grupach, tj.: gospodarstwa bardzo małe (1–4 ESU), małe (4–8 ESU) i średnio małe (8–16 ESU). Przedmiotem badań była w tym rozdziale również siła ekonomiczna gospodarstw dużych, które podzielone zostały również na trzy grupy, tj.: gospodarstwa średnio duże (16–40 ESU), duże (40–100 ESU) i bardzo duże (> 100 ESU).

W ostatnim fragmencie rozdziału przedstawione zostały podobieństwa i różnice w strukturach zasobowo-produkcyjnych w rolnictwie UE-25 z podziałem gospodarstw ze względu na ich siłę ekonomiczną.

Rozważania w ostatnim, VII rozdziale pt.: *Stopień zrównoważenia rolnictwa w regionach UE-25* rozpoczyna Autorka od analizy stopnia zrównoważenia przeciętnych gospodarstw rolnych w regionach UE-25 przy uwzględnieniu łańdów: ekonomicznego, społecznego i środowiskowego. Badania przeprowadzone zostały, podobnie jak w rozdziale IV, w ramach wyodrębnionych 5 klas skupień. W każdej z klas skupień znalazły się regiony najbardziej podobne pod względem zaangażowanych czynników wytwórczych, cech produkcyjnych i uwarunkowań naturalnych. Badania te pozwoliły na ustalenie, w których ze 122 regionów rolnictwo było w latach 2007–2009 zrównoważone zarówno częściowo, jak i ogólnie, w których zaś „niezrównoważone w nadwyżce” lub „niezrównoważone w niedoborze” w zakresie łańdów: ekonomicznego, społecznego i środowiskowego.

Następnie Autorka zaprezentowała wyniki przeprowadzonej analizy poziomu zrównoważenia przeciętnego gospodarstwa rolnego w regionach UE-25 pod względem poszczególnych łańdów (tj. ekonomicznego, społecznego i środowiskowego) przy uwzględnieniu typów produkcyjnych gospodarstw (paragraf 7.3). W badaniach uwzględniono zaangażowane w gospodarstwach rolnych czynniki

produkcji (tj. ziemię, pracę i nakłady materialne) oraz koszty i produkcję. Analizą objęte zostały, podobnie jak w rozdziale V, gospodarstwa prowadzące produkcję roślinną i zwierzęcą. Przeprowadzenie tych badań umożliwiło określenie poziomu zrównoważenia ogółem i w łamach poszczególnych ładów gospodarstw rolnych w regionach UE-25 zajmujących się produkcją roślinną i zwierzęcą.

Dobrze też się stało, że po analizie poziomu zrównoważenia rolnictwa w regionach UE-25 w rozdziale VII dr A. Matuszczak poświęciła odrębny paragraf (7.4) polskiemu rolnictwu. Przedstawiła w nim poziom zrównoważenia ogółem i w ramach poszczególnych ładów przeciętnych gospodarstw rolnych zajmujących się w polskich regionach produkcją roślinną oraz zwierzęcą.

Z rozważań zawartych w paragrafach: 7.2, 7.3 i 7.4 wynika, że stopień zrównoważenia rolnictwa w regionach UE-25 jest niezmiernie zróżnicowany. W związku z tym Autorka w kolejnym fragmencie rozdziału VII (paragraf 7.5) zaproponowała, co jest niewątpliwie walorem publikacji, odmienne ścieżki wyrównywania rozwoju rolnictwa na poziomie regionów i typów produkcyjnych.

Ponadto dr A. Matuszczak mając świadomość, że realizacja Jej propozycji odnośnie ścieżek wyrównywania rozwoju rolnictwa w regionach UE-25 będzie wiązała się jednak z koniecznością modyfikacji obowiązującego aktualnie instrumentarium WPR podjęła próbę wskazania kierunków zmian WPR w przyszłości.

Publikację zamyka zakończenie, w którym Autorka dokonała podsumowania wcześniejszych rozważań i sformułowała wnioski z przeprowadzonych badań. Wnioski te są powiązane z celem głównym, celami szczegółowymi i hipotezami.

Ograniczone ramy niniejszej recenzji nie pozwalają jednak na bardziej szczegółowe omówienie treści i wszystkich walorów rozważań zawartych w siedmiu rozdziałach publikacji przygotowanej przez dr A. Matuszczak. Mogę jednak stwierdzić, że mają one, w dużym stopniu, charakter nowatorski.

Oceniając całość publikacji pragnę stwierdzić, że dr A. Matuszczak w pełni zrealizowała, w moim przekonaniu, sformułowane w rozdziale I cel główny i cele szczegółowe pracy i pozytywnie zweryfikowała trzy hipotezy badawcze. W recenzowanej rozprawie szczególnie wysoką wartość zarówno merytoryczną, jak i praktyczną posiadają, moim zdaniem, rozdziały o charakterze empirycznym (IV-VII). Zaprezentowane w nich wyniki badań mogą być uwzględnione przy kształtowaniu nie tylko WPR, ale także polityki regionalnej. Ponadto mocną stroną rozprawy są: wieloaspektowy zakres badań, umiejętne zastosowanie prawidłowo dobranych metod statystycznych oraz wykorzystanie bardzo bogatej, prawidłowo dobranej i aktualnej literatury.

Bibliografia rozprawy liczy bowiem 347 pozycji, w tym 46 pozycji w języku angielskim. Składają się na nią książki, artykuły, akty prawne, źródła internetowe i inne. Na podkreślenie zasługuje także wykorzystanie w rozprawie bardzo bogatych materiałów statystycznych. Materiały te zostały ujęte w 57 tabelach w tekście i 3 tabelach w aneksie oraz na 40 rysunkach.

W sumie recenzowaną książkę oceniam jako bardzo wartościową pozycję w polskiej literaturze ekonomiczno-rolniczej. Jestem zdania, że wyniki badań zamieszczone w tej publikacji stanowią wkład dr A. Matuszczak w rozwój nauk

ekonomicznych, w tym szczególnie dyscypliny ekonomii rolnej. Ta wysoka ocena wynika z faktu, że w recenzowanej publikacji dr A. Matuszczak przeprowadziła szerokie badania, w których:

- wykazała różnice pomiędzy rozwojem rolnictwa na północy i południu Europy, pomiędzy państwami „starej” i nowej Unii, a tym samym potrzebę przestrzennego rozpatrywania procesów rozwoju,
- udowodniła, że heterogenność europejskiego rolnictwa ma istotne znaczenie dla praktyki gospodarczej, w tym na przykład przy ustalaniu priorytetów WPR, czy przy ocenie jej skuteczności, w tym skuteczności stosowania różnych instrumentów,
- zweryfikowała pozytywnie tezę, iż zasadne jest tworzenie wspólnych pakietów instrumentów mogących mieć zastosowanie w polityce rolnej krajów członkowskich UE. Wymaga to jednak adaptacji do warunków lokalnych,
- wskazała, że zróżnicowanie rolnictwa w regionach stwarza konieczność adresowania określonych rozwiązań.

Warto podkreślić również, że recenzowana książka ma charakter interdyscyplinarny. Nie ulega wątpliwości, że przygotowanie takiej publikacji jest o wiele trudniejsze, aniżeli pracy monotematycznej. W przypadku recenzowanej książki jej napisanie wymagało posiadania rozległej wiedzy, zarówno z zakresu makroekonomii, jak i polityki gospodarczej, a także ekonomii rolnej i ekonomii środowiska oraz polityki regionalnej.

Biorąc pod uwagę przytoczone wyżej walory recenzowanej książki dr A. Matuszczak sędzę, że warto ją polecić pracownikom i studentom wyższych szkół ekonomicznych i rolniczych zainteresowanych pogłębieniem wiedzy na temat zróżnicowania rozwoju rolnictwa w regionach UE w aspekcie jego zróżnicowania, a także wszystkim zajmującym się problematyką rolnictwa.

*Prof. dr hab. Dorota Czykier-Wierzba
Uniwersytet Gdański*